

# INTERFERENȚE ȘI SINTEZE ÎN SUD-ESTUL ROMÂNIEI LA CUMPÂNĂ DINTRE NEOLITIC ȘI ENEOLITIC

Nicolae URSULESCU

În prima parte a neoliticului purtătorii marelui complex cultural Starčevo-Criș au ocupat, treptat, aproape întreg teritoriul actual al României, dar în etapele mai noi și târzii ale neoliticului asistăm la apariția a noi influențe culturale și chiar a unor grupe de populații, care au determinat transformarea evoluției ulterioare în spațiul carpato-dunărean. E vorba de două mari curenți culturale, provenind din zone diferite, cu tradiții cultural-istorice diferite și care s-au răspândit pe teritoriul României pe căi și modalități diferite. La rândul lor, aceste curenți s-au manifestat sub forma unor ramuri diferențiate, contribuind la nașterea unor aspecte și civilizații înrudite între ele, dar cu trăsături distincte.

Primul curent, de origine sudică, reprezentând extinderea spre nord și nord-vest a chalcoliticului balcano-anatolian, se manifestă, în zona de sud a României, sub forma a trei ramuri, dintre care două mai timpurii și aproximativ sincrone (culturile Vinča<sup>1</sup> și Dudești<sup>2</sup>), iar a treia ceva mai târzie și limitată doar la spațiul istro-pontic (cultura Hamangia<sup>3</sup>).

Cel de al doilea curent, de origine central-europeană, s-a extins treptat spre sud și est, aducându-i pe purtătorii culturii ceramicii liniare din două zone distincte: Slovacia vestică<sup>4</sup> și bazinul Tisei superioare și mijlocii<sup>5</sup>

În mod firesc, între purtătorii celor două mari curenți culturale s-au produs o serie de interferențe. Nu a existat o linie strictă de delimitare între ele, având loc interpenetrații în zone și în momente cronologice diferite. Deosebit de interesant este rezultatul final al acestui proces istoric, teritoriul carpatic nerămânând scindat în două sfere de influențe culturale, întrucât interpenetrațiile au condus, în cele din urmă, la nașterea unor sinteze originale, care, deși poartă mai mult amprenta Sudului, își datorează aspectul original, în egală măsură, elementelor de origine central-europeană. Aceste fenomene de sinteză s-au desfășurat pe un front larg, în mai multe etape succesive, aproximativ din bazinul Dunării Mijlocii până la țărmul vestic al Mării Negre și bazinul Nistrului.

În timp ce perioada de existență separată a grupelor culturale de origine sudică și central-europeană (ca de exemplu, cultura Dudești și cultura ceramicii liniare) se desfășoară încă în cadrul unui neolitic târziu, o dată cu finalizarea fenomenelor de sinteză care au dus la nașterea unor culturi (Boian<sup>6</sup>, Precucuteni<sup>7</sup>), acestea pot fi considerate ca aparținând unui nou stadiu de evoluție istorică - eneoliticul (chalcoliticul).

Menționăm că noi utilizăm termenul de eneolitic într-un sens mai larg, nelimitându-l strict la sensul etimologic (adică, începutul utilizării cuprului), ci, la fel ca și pentru începutul neoliticului (care nu este nicidecum legat doar de producerea topoarelor șlefuite), avem în vedere ansamblul profundelor schimbări de ordin istoric, sesizabile în modul de viață, în economie, în organizarea socială și în credințe. Printre aceste transformări, constatate, odată cu încheierea sintezelor dintre cele două arii culturale, în cadrul unor civilizații, precum Boian sau Precucuteni (pe care noi le considerăm deja eneolitice), se remarcă îndeosebi: începutul utilizării brâzdarului primitiv și a tracțiunii animale în cultivarea pământului; delimitarea spațiului locuit al unei așezări față de zona agricolă, prin șanțuri și palisade; amenajarea spațiului interior al unei așezări după un anume plan; apariția unor construcții de cult (sanctuale); apariția necropolelor, ca zone separate de spațiul locuit; existența unor indici de ierarhizare internă incipientă în cadrul comunităților gentile<sup>8</sup>

Una din zonele cele mai dinamice pentru contactul și sinteza dintre cele două arii culturale îl reprezintă spațiul Dunării de Jos, îndeosebi nord-estul Munteniei și sudul Moldovei. Acest spațiu, ocupat odinioară de comunitățile culturii Starčevo-Criș, a fost locuit apoi, în partea sa sudică (Muntenia), de purtătorii culturii Dudești; ulterior, purtătorii culturii ceramicii liniare, veniți dinspre Polonia, au luat în stăpânire întreaga Moldovă și nord-estul Munteniei<sup>9</sup>. Prima fază a culturii Dudești (Malul Roșu) a mai fost contemporană încă cu fazele târzii ale culturii Starčevo-Criș din Moldova<sup>10</sup>. Ocuparea Moldovei de către comunitățile culturii ceramicii liniare s-a desfășurat în paralel cu evoluția celei de a doua faze (Fundeni) a culturii Dudești în Muntenia<sup>11</sup>. Încă de la acest nivel apar în aria culturii Dudești nu numai *importuri* de ceramică liniară<sup>12</sup>, ci chiar unele influențe ale culturii ceramicii liniare în decorul unor vase de tip Dudești<sup>13</sup>. În același timp, vase absolut similare ca formă și decor, descoperite în așezări Dudești III din Oltenia (echivalând cu faza Fundeni din Muntenia)<sup>14</sup>, nu prezintă asemenea combinații între caneluri și capete de note<sup>15</sup>. Pe un alt fragment ceramic al aceleiași faze alveolele sunt dispuse atât independent, în mici grupe, cât și la capătul liniilor spiralice incizate, care separă în metope benzile de hașuri în rețea<sup>16</sup>. Asemenea fenomene de mixtură, sesizabile deja la nivelul fazei Fundeni, constituie un prim indice al importante sinteze culturale care va avea loc în zona de nord-est a Munteniei<sup>17</sup>.

În a doua fază a evoluției lor, purtătorii ceramicii liniare din Moldova nu numai că pătrund puternic în ariile altor culturi situate la sud și la vest, ci determină chiar, prin sinteze, modificarea evoluției culturale în aceste zone. Astfel, în Muntenia se constată o restrângere spre sud a ariei culturii Dudești, în a treia sa fază (Cernica), partea nord-estică fiind părăsită în favoarea comunităților liniar-ceramice<sup>18</sup>. Această realitate incontestabilă ne determină să susținem că acum, într-un moment paralel cu evoluția fazei Cernica, în partea de nord-est a Munteniei, în preajma Carpaților de curbură, s-a petrecut fenomenul de sinteză, cunoscut sub numele de Sudiți, care, după unele opinii, va da naștere primei faze a culturii Boian (Bolintineanu)<sup>19</sup>. Probabil, fenomenul de sinteză a început încă de la sfârșitul fazei Fundeni<sup>20</sup>, pentru că analiza tipologică a materialelor Boian timpurii a indicat clar că nu se poate stabili legătura genetică a fazei

Bolintineanu cu faza Cernica, ci cu faza precedentă, Fundeni<sup>21</sup> Din punct de vedere teritorial, Sudiți apare deci ca zona intermediară între ultimele așezări cu ceramica liniară din nordul Munteniei (Voetin<sup>22</sup> și Vadu Sorești<sup>23</sup>) și aria culturii Dudești. Datarea acestui aspect a provocat numeroase discuții în literatura de specialitate, pe care le-am analizat cu altă ocazie, raliindu-ne opiniei că acest aspect de mixtură începe de la sfârșitul fazei Fundeni și că a jucat un rol important în apariția primei faze a culturii Boian<sup>24</sup> În formarea acestei convingeri, am avut în vedere îndeosebi rezultatele sondajului de la Sudiți din 1970, care a dovedit, stratigrafic, anterioritatea aspectului *liniar* de acolo față de nivelul cu complexe de locuire Bolintineanu<sup>25</sup>

În ceea ce privește aria de formare a fazei Bolintineanu a culturii Boian, considerăm mai plauzibil să o localizăm în nord-estul Munteniei, iar nu în centrul acestei provincii, cum s-a propus<sup>26</sup> Chiar cercetările mai recente întreprinse la Cernica au descoperit, printre altele, o locuire Bolintineanu dintr-o etapă finală<sup>27</sup>, ceea ce l-a determinat pe Eugen Comșa să presupună că ultima fază a culturii Dudești (Cernica) putea fi contemporană, *în zone diferite* (sublinierea noastră), cu începuturile fazei Bolintineanu<sup>28</sup> Așadar, în această situație, Bolintineanu nu putea să se formeze în centrul Munteniei - zonă ocupată de purtătorii fazei Cernica; regiunea de formare cea mai plauzibilă rămâne, după părerea noastră, cea din preajma Buzăului, unde aspectul Sudiți pregătise terenul pentru o fuziune completă între fondurile aparținând culturilor Dudești și ceramicii liniare. Iată de ce presupunem că, în timp ce cultura Dudești își continuă evoluția în zona Bucureștiului, prin faza Cernica (în cadrul căreia apar în continuare *importuri* liniar-ceramice)<sup>29</sup>, spre nord-est, în zona Buzăului, se formase, începând cu sfârșitul fazei Fundeni, aspectul de mixtură Sudiți, care, la rândul său, împreună cu noi aporturi liniar-ceramice, va da naștere primei faze a culturii Boian. Considerăm deci că Sudiți nu reprezintă o fază anume<sup>30</sup>, care se încadrează printre fazele succesiunii culturale din Muntenia (adică, Fundeni, Cernica, Bolintineanu, Giulești), ci un aspect local, contemporan cu un anume moment al evoluției culturale din această zonă.

În același timp, descoperiri recente au demonstrat că pe teritoriul Dobrogei a început, cel puțin din această fază, evoluția culturii Hamangia. După unele date, obținute prin cercetările de la Medgidia-Cocoase<sup>31</sup> și Sudiți<sup>32</sup>, ar fi chiar posibil ca începuturile culturii Hamangia să fie și mai vechi, anume contemporane cu cea de a treia fază a culturii Dudești și, în acest caz, unele influențe Hamangia ar putea fi regăsite în procesul de formare a fazei Bolintineanu a culturii Boian, așa cum au propus Victor Teodorescu și Puiu Hașotti.

În ceea ce privește relațiile culturii Hamangia cu ceramica liniară, acestea nu sunt complet clarificate. Certe sunt doar influențele indirecte, târzii, de factură liniar-ceramică, manifestate abia la nivelul fazei Ceamurlia de Jos a culturii Hamangia<sup>33</sup> Rămâne o problemă deschisă dacă au existat și raporturi directe la începutul evoluției culturii Hamangia (atât de puțin cunoscute în prezent) sau dacă acestea au fost împiedicate de blocul cultural Dudești-Boian, care se intercala între cele două culturi<sup>34</sup> P. Hașotti constată că la Medgidia și la Durankulak<sup>35</sup> (așezări ale celei mai vechi etape

a culturii Hamangia) nu s-au găsit până acum influențe liniar-ceramice sau de tip Sudiți<sup>36</sup>, dar aceasta nu exclude posibilitatea unui curent invers, dinspre Hamangia timpurie spre aria culturii ceramice liniare, așa cum par a sugera unele descoperiri din cel mai vechi nivel de la Sudiți<sup>37</sup>. În orice caz, un asemenea curent va fi atestat mai târziu, în timpul culturii Precucuteni, mai ales în domeniul plasticii<sup>38</sup>.

În ceea ce privește extinderea culturii Boian spre Moldova și sud-estul Transilvaniei și rolul său în formarea culturii Precucuteni nu mai insistăm aici, întrucât această problemă a fost îndelung discutată și deja soluționată de o manieră satisfăcătoare. Dorim doar să semnalăm că din punct de vedere al geografiei istorice ni se pare mai plauzibil să căutăm aria inițială a culturii Precucuteni nu în zona central-vestică a Moldovei (unde e cunoscută în prezent prima fază a acestei culturi)<sup>39</sup>, ci mai curând în părțile sud-vestice ale Moldovei, adică în zona primelor contacte dintre comunitățile Giulești și cele târzii ale ceramicii liniare. Însă, doar cercetări viitoare (întreprinse în nordul județului Vrancea și, eventual, în sudul județului Bacău) vor confirma sau infirma această ipoteză.

Aceste câteva probleme abordate aici demonstrează că în fazele târzii ale neoliticului propriu-zis s-a produs, în sud-estul României, o serie întreagă de interferențe culturale, de mare amploare, între fonduri de origine diversă. În acest fel s-au pus bazele marilor complexe ale eneoliticului din această zonă (Boian-Gumelnița și Precucuteni-Cucuteni). Într-o situație de relativă izolare se găsea cultura Hamangia, a cărei evoluție n-a fost modificată în mod decisiv decât mai târziu, la începutul eneoliticului dezvoltat.

După un dinamism extrem de accentuat al comunităților ceramicii liniare, care, într-o perioadă relativ scurtă, s-au răspândit pe spații imense, factorul sudic, legat de aria culturală a chalcoliticului balcano-anatolian, a reușit să-și impună superioritatea în cadrul noilor sinteze ale eneoliticului carpato-dunărean.

## NOTE

1. Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979; idem, *PZ*, 56, 1981, p. 169-196; *Cultura Vinča în România*, Timișoara, 1991 (sub redacția lui Gh. Lazarovici și Fl. Drașoveanu).
2. E. Comșa, *PZ*, 46, 1971, 2, p. 145-249.
3. D. Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966.
4. J. Pavúk, în vol. *Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit*, Bratislava, 1970, p. 245-259; J. Pavúk, S. Šiška, *SlovArch*, 19, 1971, 2, p. 319-364; N. Ursulescu, în vol. *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iași 1991, p. 188-224.
5. N. Kalicz, J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*, Budapest, 1977; E. Comșa, *AACarp*, XIII, 1973, p. 39-50; Gh. Lazarovici, I. Némethi, *AMPor*, VII, 1983, p. 17-60.
6. E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974.
7. S. Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974.
8. N. Ursulescu, *Studia praehistorica*, 1-2, Sofia, 1978, p. 130-135; idem, în vol. *Istorie și civilizație*, Iași, 1988, p. 23-25; idem, *Dacia în cadrul lumii antice*, Iași, 1992, p. 17.

9. Idem, *ArhMold*, XIII, 1990, p. 13-47.

10. Idem, *Evoluția culturii Starčevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, Suceava, 1984, p. 36; E. Comșa, în vol.

*Vinèa and its World*, Beograd, 1990, p. 149-150.

11. N. Ursulescu, *op. cit.*, 1990, p. 37.

12. E. Comșa, *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 567-573.

13. Idem, *op. cit.*, 1971, p. 228, fig. 22/3; N. Ursulescu, *op. cit.*, 1991, p. 199.

14. M. Nica, *Dacia*, NS, XX, 1976, p. 102.

15. *Ibidem*, p. 89, fig. 11/13.

16. E. Comșa, *op. cit.*, 1971, p. 226, fig. 20.

17. N. Ursulescu, *Suceava*, IX, 1982, p. 495.

18. E. Comșa, *op. cit.*, 1971, p. 201; idem, *op. cit.*, 1974, p. 10, fig. 1.

19. V. Teodorescu, *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 231.

20. N. Ursulescu, *op. cit.*, 1982, p. 495.

21. E. Comșa, *op. cit.*, 1971, p. 17.

22. V. Bobi, A. Paragină, *Materiale*, XVII, Ploiești, 1983, p. 15-29.

23. V. Drâmbocanu, *Materiale*, XIV, Tulcea, 1980, p. 16-17 și fig. 2/1-3.

24. N. Ursulescu, *op. cit.*, 1982, p. 479-485; idem, *op. cit.*, 1991, p. 198-203.

25. V. Teodorescu și colab., comunicare prezentată la cea de a VI-a sesiune anuală a muzeelor, București,

dec. 1970 (v. N. Ursulescu, *op. cit.*, 1991, p. 201-202).

26. E. Comșa, *op. cit.*, 1974, p. 229; idem, *Cercetări arheologice în București*, III, 1981, p. 24-25; idem,

*Neoliticul pe teritoriul României. Considerații*, București, 1987, p. 40

27. Idem, *Dacia*, NS, XVIII, 1974, p. 17.

28. *Ibidem*.

29. Idem, *SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 84, nota 52.

30. E. Zaharia, *Dacia*, NS, XI, 1967, p. 37.

31. P. Hașotti, *SCIVA*, 37, 1986, 2, p. 121-133; idem, *Pontica*, XVIII, 1985, p. 35-40; idem, în vol. *Le*

*Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en contexte européen*, Iași, 1991, p. 251.

32. V. Teodorescu și colab., *com. cit.*, 1970.

33. P. Hașotti, *Pontica*, 23, 1990, p. 13-22.

34. *Ibidem*, p. 14, 21.

35. T. Dimov, *Archeologhija*, Sofia, 1982, 1, p. 33-48.

36. P. Hașotti, *op. cit.*, 1990, p. 21.

37. V. Teodorescu și colab., *com. cit.*, 1970.

38. S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, 1974, p. 89-103, 125; idem, *Dacia*, NS, XXIX, 1985, p. 119-128.

39. Idem, *op. cit.*, 1974, p. 127-128.

## INTÉRFÉRENCES ET SYNTHÈSES CULTURELLES DANS LE SUD-EST DE LA ROUMANIE À LA TRANSITION DU NÉOLITHIQUE VERS L'ÉNÉOLITHIQUE

### Résumé

La fin du grand complexe culturel de Starčevo-Criș sur le territoire de la Roumanie est provoquée tant par l'apparition de quelques civilisations du deuxième

courant culturel avec des influences méridionales (Vinča, Dudești, Hamangia), parties du côté du Chalcolithique balkano-anatolien, qu'aussi par l'avancement vers le sud des porteurs de la civilisation de la céramique rubanée de l'Europe centrale. Entre les deux courants culturels et ethniques se sont produites des interférences, qui se sont trouvées à la base de la naissance des civilisations originales de l'Énéolithique ancien de l'espace carpatique. On analyse la situation du Bas-Danube, où par le mélange des éléments Dudești-Boian avec ceux de la céramique rubanée, ont émergé les civilisations de Boian et de Précucuteni, considérées par l'auteur comme énéolithiques. On démontre que le début de la fusion entre les éléments méridionaux et central-européens peut être suivi voire dès le niveau de la deuxième phase (Fundeni) de la civilisation de Dudești, dans le nord-est de la Valachie (l'aspect de Sudiți), où l'aire initiale de la civilisation de Boian est placée aussi par l'auteur.

Les nouvelles découvertes de l'aire de la civilisation de Hamangia (Medgidia, Durankulak) montre que le début de cette civilisation se place même du temps de la civilisation de Dudești; donc la civilisation de Hamangia a joué un rôle à la naissance de la civilisation de Boian, comme ont prouvé les fouilles plus nouvelles de Sudiți.

L'auteur considère que la formation de la civilisation de Précucuteni a eu lieu vraisemblablement vers plus sud qu'on sait maintenant, c'est-à-dire dans parties sud-ouest de la Moldavie.

En conclusion, quoique les communautés de la civilisation de la céramique rubanée ont prouvé un dynamisme particulièrement fort, pourtant le facteur culturel méridional a réussi, finalement, d'imprimer sa note évidente dans le cadre des nouvelles synthèses de l'Énéolithique carpatodanubien.

## ABREVIERI

AACarp	<i>Acta Archaeologica Carpatica</i> , Kraków
AMPor	<i>Acta Musei Porolissensis</i> , Zalău
ArhMold	<i>Arheologia Moldovei</i> , Iași
Dacia	<i>Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne</i> , București
Materiale	<i>Materiale și cercetări arheologice</i> , București
SCIV(A)	<i>Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)</i> , București.
SlovArch	<i>Slovenská Archaeologia</i> , Bratislava.
PZ	<i>Prähistorische Zeitschrift</i> , Berlin.